

Tähelepanekuid filosoofia ja tema ajaloo kohta

Toomas Lott, Jaanus Sooväli

Filosoofia osakond, Tartu Ülikool

1874. aastal ilmunud essees „Ajaloo kasust ja kahjust elu jaoks“ (Nietzsche 1999) esitas Friedrich Nietzsche küsimuse: mil määral ja millisel kujul on ajaloost elu jaoks kasu ja millistel tingimustel muutub see hoopis koormavaks, tõkestavaks ja kahjulikuks? Kui me selle ajaloo probleemi käesolevat kogumikku silmas pidades mõnevõrra ümber sõnastame, võib küsida: miks on filosoofia ajalugu filosoofiale vaja? Kas võib ette kujutada olukorda, kus esimene hakkab filosoofia arengut hoopis aeglustama ja takistama, tehes viimasest iganenud mõttesüsteemide ja probleemide vangi? Filosoofia ajalugu saab üsna kergesti ette kujutada ületatud süsteemide ja argumentide kolikambrina, kuhu aeg-ajalt on küll põnev sisse põigata ja kus võib leiduda nii mõndagi huvitavat, kui mõnelt vanalt süsteemilt võib argumendilt tolm maha puhuda, kuid mis oma olemuselt jääb siiski museaalide kogumiks, mille suhtes tuleb säilitada irooniline distants või mida on võimalik äärmisel juhul kasutada õpikumaterjalina. Filosoofia ajalool oleks sellisel juhul filosoofiaga võrdlemisi nõrk, väline suhe. Muidugi võib filosoofia ajalugu mõista ka mõtete, vaatenurkade ja argumentide varasalvena, millenagi, mis on suuteline kaasaegse filosoofia küsimuste püstitamise ja nendele vastamise viise märkimisväärseel määral mõjutama ja muutma, sealjuures jääb filosoofia ajaloo tegelemine filosoofiast kui sellisega tegelemisest ikkagi olulisel määral eristatuks. Kolmandaks, kõige lähedasem on suhe filosoofia ja tema ajaloo vahel siis, kui me kujutame filosoofiat ennast ajaloolise nähtusena. Sellisel juhul omandab filosoofia ajalugu filosoofia jaoks hoopis teistsuguse, seesmise tähenduse ja tähenduslikkuse.

Järgnevalt vaatleme nimetatud vaateviise filosoofia ajaloole veidi lähemalt, alustades filosoofia filosoofia-ajaloolise vaateviisiga ning pöördudes seejärel vaateviisi juurde, mis ei näe filosoofiat oma ajaloo seasemiselt seotuna, kuid mis sellest hoolimata võimaldab filosoofia ja filosoofia ajaloo vahel sügavat ja viljakat vastasmõju.

Autori aadress: Toomas Lott, Filosoofia osakond, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, 50090, Tartu.
E-post: toomas.lott@ut.ee.

1.

Filosoofial pole teatud põhjustel olnud kerge mõista ennast ajaloolise nähtusena, eelkõige seetõttu, et ta on näinud oma põhilise pärusmaa ja valdkonnana muutumatuid, igavesi, paratamatuid tõdesid, sellal kui ajalugu paistab olevat seotud just kõige mööduva ja kontingentsega. 19. sajandil hakkavad asjad vaikselt muutuma, võibolla üks esimesi erakordselt mõjukaid filosoofe, kes hakkas filosoofiat ennast mõistma ajaloolise protsessina, on Hegel. Võrdlemisi huvitav figuur selles arenguloos on ka Gustav Teichmüller, Tartu Ülikooli pikaajaline filosoofiaprofessor 19. sajandil. Valdava osa oma jõust ja energiast pühendas ta teadlikult filosoofiaajaloolistele uurimustele (eelkõige Platonile ja Aristotelesele), et, nagu ta ise sõnab, modernset filosoofiat läbi valgustada (Teichmüller 1882: XX-XXII). Sealt edasi saab ajaloost — ja ühtlasi filosoofia ajaloost ning õigupoolest ajast kui sellisest — üks põlevatavamaid filosoofilisi probleeme, esialgu, tõsi küll, kontinentaalses filosoofias. Mis on ajalooline tunnetus? Mil määral filosoofia ajalugu determineerib meie nüüdisaegset filosoofiat? Kuidas filosoofia ajaloole läheneda? Üks tänapäeval väga mõjukas (filosoofia) ajaloole lähenemise viis, mis mõistab filosoofiat olemuslikult ajaloolise nähtusena ja kus tõstatuvad kõik need eelnimetatud probleemid ja küsimused, on filosoofiline genealoogia.

Genealoogiale pani aluse Nietzsche oma teosega „Moraali genealoogiast“ (vt Nietzsche 2015) — kuigi käsitusi, mida võiks tagantjärele nimetada genealoogiliseks, leidis varemgi, nt eelkõige David Hume'il –, erinevatel viisidel on seda edasi arendanud Michel Foucault (2011), Gilles Deleuze (1962), Bernard Williams (2002), Edward Craig (1990), Quentin Skinner (2009), Raymond Geuss (1994) jne. Sellest loetelust nähtub, et genealoogia pole ainult kontinentaalse filosoofia fenomen. Oluline on aga silmas pidada, et genealoogia ei piirdu filosoofia ajalooga ja see ei ole ka viimase range uurimismeetod. Genealoogiat huvitab küsimus, kuidas me jõudsime mingite kindlate filosoofiliste uskumuste, moraalide, kommete ja praktikateni, mis on nende päritolu, sünnikontekst ja arenemislugu. Filosoofia ajalugu on selles mõttes üks paljudest vahenditest, mille abil mingi nähtuse, mõiste või uskumuse sünnikonteksti ja arengukäiku piiritleda. Näiteks selle asemel, et küsida „kas inimesel on tahtevabadus?“, küsib genealoog: „millistel põhjustel, millises kontekstis, millistest vajadustest lähtuvalt tekkis tahtevabaduse-õpetus?“. Või käesolevas kontekstis veelgi parem näide: kui traditsiooniline filosoofia ajaloolane uurib, mida tähendab Platoni ideede-õpetus, milles see seisneb jne, siis genealoog küsib pigem: „mis on see kontekst ja mis on need vajadused, millest lähtuvalt Platon ideede-õpetuse välja kasvas?“. Teise küsimuse vastamine mingis mõttes muidugi eeldab vastust esimesele, mis tähendab, et traditsioonilist filosoofia ajalugu võib pidada genealoogia üheks komponendiks, kuid mitte alati paratamatuks. Kuid mis on selliste küsimuste mõte?

Mida annab see juurde, kui piiritleme mingite teooriate või praktikate tekkekonteksti ja arengukäigu? Nietzsche ja Foucault kasutavad genealoogilisi uurimusi nende endi ajal domineerinud uskumussüsteemide ja ideoloogiate problematiseerimiseks ja kritiseerimiseks, mistõttu esimene nimetab oma genealoogiaid ka „oleviku ajalooks“ (Foucault 1977, 31). Siin on muidugi oht, et aetakse segi mingi nähtuse või uskumuse päritolu ning selle praegune vorm. Sellist segiajamist nimetatakse kirjanduses geneetiliseks eksituseks, kuigi mõned kahtlevad, kas tegemist on üldse eksitusega. Igatahes on genealooge, nt Bernard Williams, kes paistavad tõepoolest sellesse lõksu langevat, Nietzsche ja Foucault seevastu adresseerivad seda eksplitsiitselt ja osutavad, kuidas seda vältida. Nende mõte on lihtsustatult see, et mingite uskumuste sünnikonteksti paljastades paljastub ühtlasi nende uskumuste kontingentsus, st avaneb ruum nende uskumuste õõnestamiseks või kaitsmiseks neutraalsel pinnal. Igal juhul on kõik genealoogid nõus, et filosoofiliste mõistete, teooriate, käsituste päritolude esiletoomine võimaldab meile väga erilise ja tähendusliku (meta)filosoofilise mõistmise. Nagu öeldud, ei ole see filosoofia ajalugu traditsioonilises tähenduses, kuid võib viimasega olla siiski üsna otseselt ja seesmiselt seotud. Igatahes ilmneb genealoogia näitel selgesti, et selleks, et käsitleda olevikku, on tarvis ajalugu, filosoofiliste uskumuste puhul just filosoofia ajalugu, mistõttu pole imeks pandav, et mitmed uuendused filosoofias on saanud võimalikuks tänu filosoofiaajaloolistele uurimustele.

2.

Kõige olulisem traditsioon kaasaegses filosoofias, mis eitab filosoofia ja tema ajaloo vahelise seesmise suhte olemasolu, on nn analüütiline filosoofia (seda hoiakut jagab kaasaegne analüütiline filosoofia traditsiooniga, mis ulatub Aristotelesest Immanuel Kantini). Olgugi, et ka analüütiliste filosoofide hulgas leidub filosoofilise genealoogia viljelejaid (näiteks eelmainitud B. Williams), ei jaga valdav enamik analüütilisi filosoofe eeldust, mille kohaselt on filosoofia ajaloo tegelemine vajalik selleks, et filosoofiaga tegeleda (vt ka nt Glock 2008). Nii võiks arvata, et analüütilise filosoofi jaoks on filosoofia ajalugu lihtsalt kolikambriks või heal juhul panipaigaks, millest filosoofia endaga tegelemisel suuremat tolku ei ole ja millele keskendumine pigem filosoofia arengut takistab. Ja tõesti, näiteks Wittgenstein tundis uhkust selle üle, et ta filosoofiaajaloolisi tekste üldse ei tunne (Ryle 1971) ja Princetoni filosoofi Gilbert Harmani kabinetiuksel rippus Nancy Reagan'i narkootikumidevastase sõja hüüdlausele „Just say no to drugs!“ viitav silt „Just say no to history of philosophy!“ (Sorell 2005). Analoogiana võiks siin sobida male — möödunud sajandite suurmeistrite partiid on algajatele või kesktaseme maletajatele küll kasulik uurimismaterjal, sest sealt on võimalik omandada male fundamentaalseid printsiipe, kuid varasemate aegade partiid ei män-

gi mitte mingit märkimisväärset rolli tänapäevase maletooria edasiarendamisel ja ainult klassikaliste meistrite partiidele keskendumine on kahjulik ja ei tee kedagi suurmeistriks. Vähemalt osad analüütilised filosoofid suhtuvad samamoodi Platoni, Descartes'i või Kanti tekstidesse — sealt on võimalik omandada teatavad põhitõed filosoofia kohta ja võibolla ka taust tänapäeva filosoofia mõistmiseks (mistõttu on see kasulik lugemismaterjal üliõpilastele), kuid kaasaegse filosoofi enda jaoks on äärmisel juhul huvitavad traditsiooniliste filosoofide vead - ekslikud eeldused, mida vältida.

Selline pilt tüüpilise analüütilise filosoofi suhtumisest filosoofia ajalukku on tegelikult paljuski ekslik (kuigi leidub ka selle pildi veendunud kaitsjaid). Mitmed analüütilise filosoofia kaanonisse kuuluvad filosoofid, nagu näiteks Gilbert Ryle või John McDowell, on põhjalikult filosoofia ajaloost kirjutanud (vt nt Ryle 1966 ja McDowell 1974). Nii ei saa sugugi väita, et tüüpiline analüütiline filosoof peaks filosoofia ajaloo suhtes tingimata vaenulik olema.

Lisaks on kolikambri kontseptsioon analüütilise filosoofia suhtes filosoofia ajaloo kohta selgelt aegunud. Analüütilisest filosoofiast lähtuvas filosoofia ajaloo uurimises on aset leidnud märgatav nihe — mitmed kesksed debatted kaasaegses filosoofias on oluliselt mõjutatud filosoofia ajaloost täiesti selgelt sisulises mõttes. Seda on võimaldanud muutused filosoofia ajaloo uurimise metoodikas: muuhulgas metoodiline tundlikkus selle suhtes, et teiste ajastute filosoofide filosoofilised projektid ei ole ühemõtteliselt üle kantavad kaasaegsete filosoofiliste projektide konteksti. Kui seda tähele panna, siis on täiesti võimalik, et selgub, et filosoofia ajalukku kuuluvate filosoofide lähtepunktid ja eesmärgid on paljuski huvitavamad kui kaasaegsed.

Ilmekaks näiteks sellise metoodilise pöörde dünaamikast on antiikse tunnetusteooria ümberhindamine. Antiiksete filosoofide jaoks on keskne tunnetusteoreetiline mõiste *epistêmê*, st tunnetuslik seisund, mis paratamatult käib muutumatute tõdede kohta. Läänud sajandi keskpaigas tõlgendati antiikset *epistêmê*-käsitlust ennekõike kui ebaõnnestunud teadmise mõiste analüüsi ja püüti mõista, millistelt ekslikelt eeldustelt lähtudes antiiksed filosoofid arvavad, et teadmine saab olla ainult muutumatust või püüti näidata, kuidas antiikset *epistêmê*-käsitlust on võimalik siiski kaasaegse teadmise koherentsus-teooria abil mõistetavaks muuta. Igal juhul vaadati antiikseid *epistêmê*-käsitlusi kui parimal juhul huvitavaid katseid mõista midagi, millest kaasaegne epistemoloog märksa paremini aru saab. Kui aga sellest eeldusest loobuti (vt nt Burnyeat 1981), siis pandi tähele, et antiiksed *epistêmê*-käsitlused ei puuduta sugugi teadmist, nii nagu seda mõistetakse tänapäevases epistemoloogias, vaid pigem hoopis teist fenomeni — mõistmist. Selgus, et antiiksed *epistêmê*-käsitlused pole sugugi halvad (või keskpärased) teooriad teadmise kohta, vaid head teooriad mõistmise kohta. Märkimisväärne on siinjuures see, et tänu sellistele antiik-filosoofia uurijate tõlgen-

dustele nihkus mõistmise fenomen *kaasaegse* epistemoloogia keskpunkti — dialoog Platoni ja Aristotelesega viis olulisel määral edasi tänapäevast epistemoloogiat (vt Schwab 2020).

Eelpoolkirjeldatu on vaid üks paljudest näidetest, sarnaseid põhimõttelisi filosoofia ajaloo ümberhindamisi on ka mitmeid teisi. Neis liigutakse järkjärgult ühe kaugemale filosoofia ajaloo kui kolikambri või panipaiga kontseptsioonist, ning üha lähemale arusaamale, et filosoofia ajalool võib kaasaegse filosoofia jaoks olla tõeliselt transformatiivne jõud. Nii on näiteks just dialoogis antiikfilosoofiaga alanud vooruseetika õitseng ja nii on metafüüsikas aset leidnud nn *grounding*-revolutsioon, mille tulemusena ei küsita enam quine'ilikult seda, mis eksisteerib, vaid aristotellikult seda, mis on oma eksistentsis seletuslikult esmasem (vt nt Schaffer 2009).

Analüütiline filosoofia ei mõista end seesmiselt ajaloolisena sellises tähenduses, nagu seda teeb genealoogia. Sellest hoolimata on aga analüütilise filosoofia dialoog filosoofia ajaloo viimase poole sajandi jooksul osutunud viljakaks ja transformatiivseks. Nii võib järeldada, et alul püstitatud nietzscheeliku küsimuse puhul — millisel määral on suhestumine filosoofia ajaloo filosoofia enese jaoks kasulik — ei mängi kuigivõrd suurt rolli see, kui võrd tugevalt näeb filosoofia end oma ajaloo seotuna. Pigem näib oluline see, kas ja kuidas filosoofia suudab filosoofia ajaloos teistsugusust, olgu siis mõistekasutuses või probleemipüstituses, ära tunda.

3.

Eelpoolöeldu on loomulikult ainult väga esialgne ja põgus vaade filosoofia ja filosoofia ajaloo omavahelisele suhtele. Sügavaid küsimusi ja küsitavusi selle suhte kohta on palju. Üks kõige märkimisväärsemaid aspekte nende küsimuste juures on see, et need probleemid on ise filosoofilise iseloomuga (füüsika ja füüsika ajaloo suhet puudutavad suhted ei kuulu füüsikasse, kunsti ja kunstiajaloo suhe ei kuulu kunsti valdkonda). Nende küsimuste hulka kuuluvad: milles seisneb ühe filosoofia-ajaloolise teksti tähendus?, milline on filosoofiline viis filosoofia ajaloole läheneda (erinevalt näiteks mõtte- või kultuuriajaloolisest)?, mis tingib selle, et mingi filosoofiline tekst kuulub filosoofia-ajaloolisse kaanonisse, kas me peaksime kaanonit laiendama?, mida üldse tähendab, et mõnel filosoofil on mingi filosoofiline vaade? Vastused nendele küsimustele sõltuvad nii vastaja filosoofia-kontseptsioonist kui ka sellest, kuidas vastatakse küsimusega seotud spetsiifilistele teistele filosoofilistele küsimustele (mis on teksti tähendus?, mida tähendab omada vaadet?, jne), mis omakorda seonduvad lähedalt väga fundamentaalsete filosoofiliste probleemidega, nagu näiteks: mis on tähendus?, mis on uskumus?, jne. Vastusest nimetatud küsimustele sõltub omakorda aga meetodi valik filosoofia ajaloo tõlgendamisel, mõni meetodiline lähenemine peab kõige olulise-

maks filosoofiaajalooliste tekstide tõlgendamisel ennekõike tõukumist tekstide kirjutajate kontekstidest, teised meetodid aga jälle rõhutavad seda, et filosoofiline lähenemine tekstidele peaks kätkema lähtumist tõlgendaja filosoofilistest küsimustest ja probleemiasetustest (vt nt Frede 1987 ja Normore 2016). Paljud — ehk isegi enamik — filosoofia ajaloo tegelejad paigutuvad nende kahe meetoodilise äärmuse vahele.

Nende küsimustega tegelevad ühel või teistsugusel viisil ka kõik siinse kogumiku artiklid, mida järgevas lühidalt tutvustame.

Roomet Jakapi läheneb filosoofia ajaloo meetoodikale läbi autobiograafilise vaatevinkli, kirjeldades filosoofia-ajaloolaste (täpsemalt Berkeley-uurijate) kogukonda iseloomustavaid uurimisviise. Jakapi näitab, et Rortylik eristus ratsionaalse rekonstruktsiooni ja ajaloolise rekonstruktsiooni vahel on liiga jämedakoeline selleks, et tabada filosoofia ajaloo meetoodikate mitmekihilisust ja nüansirikkust. Sealjuures toob Jakapi välja mõned iseloomulikud võtted (omistamine, kooskõla otsimine, suure loo jutustamine), mis tihti käivad kaasas analüütilisemat laadi filosoofia ajaloo uurimisega.

Hent Kalmo võtab oma artiklis kriitilise vaatluse alla levinud seisukoha, mille kohaselt poliitiliste ideede omamine tähendab suutlikkust oma ülejäänud seisukohad vastavate põhjanevate ideedega kooskõlla viia, näidates, et sellise kooskõla leidmine on enamikes olukordades ebarealistlik, suur osa meie poliitilisi ideid on alamõtestatud kuvandid ja nende abil õigustamine leiab aset pigem kvaasiloogika kui loogilise deduktsiooni abil. Kalmo järeldeb, et poliitiliste mõtte uurimisele tuleks läheneda pigem sündmuslikumal viisil, mitte eeldades ideede püsivust.

Margus Ott esitab küsimuse filosoofiapärимuste paljususe kohta, luues nende mõtestamiseks oma mõistestiku. Ta näitab, et filosoofial ei ole olemust, mis avalduks ühes või teises kohas, näiteks Vana-Kreekas, filosoofia ei ole Oti nägemuses seega seotud mingi kindla koha ja kultuuri külge, vaid võib teatava resonantsvormina esineda kõikjal.

Andrus Tooli artikkel keskendub Wilhelm Dilthey filosoofia ajaloo käsitlusele, näidates, et Dilthey filosoofiaajaloolise mõtte keskseks teemaks kujunes uuenduslike indiviidide ja ajaloolis-kultuurilise keskkonna vahekord. Filosoofia ajalool, nagu Tool välja toob, on Dilthey käsituses olemuslik roll, sest see on vahendiks, mis aitab inimsool ennast tervikuna mõtestada.

Laura Viidebaum laiendab oma artiklis klassikalise kreeka filosoofia kanooni piire. Kui üldiselt on tavaks Sokratese figuuri mõju ja tähtsust antiikfilosoofia jaoks vaadelda Platoni ja teiste sokraatiliste autorite kontekstis, siis Viidebaum läheneb Sokratese küsimusele teistlaadse nurga alt — lähtudes Isokratese tekstidest. Viidebaum näitab, et Isokratese tekstidest Sokratesest otsides on võimalik paremini mõista mitmeid olulisi tekstikohti Isokratesel ja ühtlasi saada Sokratesest enesest traditsioonilisest erinev pilt.

Meelis Fiedenthal vaatleb varauusaegse filosoofia ajaloo uurimise iselaadseid jooni, keskendudes nii uurimisteamale, mis üldiselt filosoofia ajaloo alastest käsitlustest välja kipub jääma. Täpsemalt keskendub Fiedenthal filosoofia ajaloo alastele disputatsioonidele Tartu Ülikoolis, näidates, kuidas neis disputatsioonides võib näha üleminekut varasemalt skolastiliselt Aristoteelse-keskeselt filosoofia ajaloo käsitlemiselt hoopis mitmekülgsema ja eklektilisema taustaga (saades muuhulgas inspiratsiooni nii Diogenes Laertiusest kui Ficinolt) ajaloo käsitlemise juurde.

Ülo Matjus uurib Martin Heideggeri meetodikäsitust tema varases, fenomenoloogiaeelses mõtlemises, keskendudes eelkõige Heideggeri habilitatsiooniväitekirjale Duns Scotusest (1915), st tema varasele filosoofiaajaloolisele uurimusele. Artikkel näitab, et kuigi Heideggeri hiljem meetodi mõistest loobub, peituvad juba tema varases meetodikäsituses ta hilisema mõtlemise mitmed avangud.

Karin Kustassoo vaatleb, kuidas noor Martin Heidegger (1919–1923) läheneb filosoofia ajaloole. Artikkel uurib, miks on filosoofial filosoofia ajalugu Heideggeri käsituses üldse tarvis, keskendudes Heideggeri fenomenoloogilis-kriitilise destruktsiooni ning selle ajaloole rakendamise analüüsile. Autor näitab, et filosoofia destruktsiooni vajadus Heideggeril lähtub faktilisest elukogemusest.

Kirjandus

- Burnyeat, M. F. (1981). Aristotle on understanding knowledge, E. Berti (toim), *Aristotle on Science — the 'Posterior Analytics'*, Editrice Antenore, 97–129.
- Craig, E. (1990). *Knowledge and the State of Nature: An Essay in Conceptual Synthesis*, Clarendon Press, Oxford.
- Deleuze, G. (1962). *Nietzsche et la philosophie*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Pantheon, New York.
- Foucault, M. (2011). Nietzsche, genealoogia, ajalugu, M. Tamm (toim), *Teadmine, võim, subjekt: Valik räägitust ja kirjutatust*, Varrak, Tallinn, lk 96–130.
- Frede, M. (1987). Introduction: The study of ancient philosophy, *Essays in Ancient Philosophy*, University of Minnesota Press, lk ix–xxvii.

- Geuss, R. (1994). Nietzsche and genealogy, *European Journal of Philosophy* 2: 274–292.
- Glock, H.-J. (2008). Analytic philosophy and history: A mismatch?, *Mind* 117: 867–897.
- McDowell, J. (toim) (1974). *Plato's Theaetetus*, Clarendon Plato Series, Oxford.
- Nietzsche, F. (1999). Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben, Colli ja Montinari (toim), *Kritische Studienausgabe in 14 Einzelbänden*, De Gruyter, New York, lk 243–334.
- Nietzsche, F. (2015). *Moraali genealoogiast: vaidluskiri*, Varrak, Tallinn.
- Normore, C. G. (2016). The methodology of the history of philosophy, H. Cappelen, T. S. Gendler ja J. Hawthorne (toim), *The Oxford Handbook of Philosophical Methodology*, lk 27–48.
- Ryle, G. (1966). *Plato's Progress*, Cambridge University Press.
- Ryle, G. (1971). Autobiographical, O. Wood ja G. Pitcher (toim), *Ryle*, Macmillan, London, pp. 1–15.
- Schaffer, J. (2009). On what grounds what, D. Manley, D. J. Chalmers ja R. Wasserman (toim), *Metametaphysics: New Essays on the Foundations of Ontology*, Oxford University Press, lk 347–383.
- Schwab, W. (2020). Plato's ideal epistemology, S. Hetherington ja N. D. Smith (toim), *What the Ancients Offer to Contemporary Epistemology*, Routledge, lk 86–105.
- Skinner, Q. (2009). A genealogy of the modern state, *Proceedings of the British Academy* 162: 325–370.
- Sorell, T. (2005). On saying no to history of philosophy, T. Sorell ja G. A. J. Rogers (toim), *Analytic Philosophy and History of Philosophy*, Oxford University Press, 43–59.
- Teichmüller, G. (1882). *Die wirkliche und die scheinbare Welt: Neue Grundlegung der Metaphysik*, W. Koebner, Breslau.
- Williams, B. (2002). *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy*, Princeton University Press.